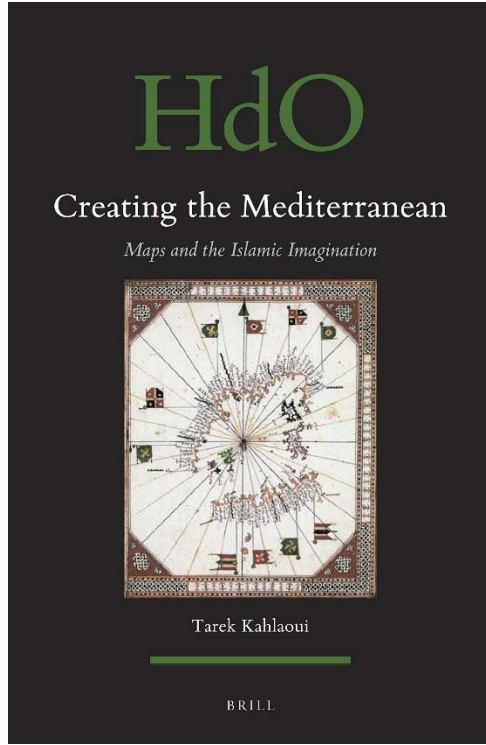

Tarek Kahlaoui, **Creating the Mediterreanean: Maps and the Islamic Imagination, (Handbook of Oriental Studies, Section One: The Near and Middle East, Volume 119)**, Brill, Leiden/Boston, 2017, 369 sayfa, ISBN 978-90-04-34619-2 (hardback), ISBN 978-90-04-34738-0 (e-book)

İlhami DANIŞ*

Akdeniz'in (Mediterreanean) birçok tanımı vardır. Coğrafi olarak dünyanın en büyük iç denizi olan Akdeniz'i Romalılar Bizim Deniz (Mare Nostrum), Yahudiler Büyük Deniz, Almanlar Orta Deniz, Müslümanlar Bahr-i Rûm (Osmanlılar ayrıca Bahr-i Sefid) olarak adlandırmışlardır. Bu adlandırmalar Akdeniz'in etrafında yerleşen medeniyetler, topluluklar ve dinler için önemli olduğunun da bir göstergesidir. Braudel'in anlatımıyla; Akdeniz içinde birbirini izleyen birçok farklı denizi barındırmaktadır. Akdeniz sadece bir uygarlık değil, birbiri üzerine

yığılmış birçok uygarlıktan oluşmaktadır. Günümüz Akdeniz'inde dolaşan farklı

* Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü,
ilhamidanis@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3886-2039>

coğrafyalarda farklı kimliklere dair izler bulur. Örneğin Lübnan'da Roma dünyasını, Sardinya adasında tarih öncesini, Sicilya'da Yunan kentlerini, İspanya'da Arap İslam varlığını, Yugoslavya'da (Balkan) Türk İslamı'nı bulur. Bu, Akdeniz'in bin yıllardır dünyanın en önemli inançlarına ve medeniyetlere ev sahipliği yapmasından kaynaklanmaktadır.

Akdeniz, Braudel için farklı kültürleri bir arada tutmayı ifade ederken Prienne için ise ayrıştırıcı bir özelliğe sahiptir. Tarek Kahlaoui yeni kitabında tam da bu noktadan bir giriş yapmaktadır. Yüzyıllar boyunca Akdeniz etrafında yaşayan ve Akdeniz'in ayrılmaz bir parçası olan Müslümanların denize dair çalışmaları Akdeniz'in tarihini yazan tarihçiler tarafından görülmemiş veya belki de görmezlikten gelinmiştir. Giriş (Introduction) kısmında Brauedel ve Priennean ekolünün Akdeniz'e bakış açısını ele alan Kahlaoui, eserinde üçüncü bir pencere açma gayretindedir. Bu pencere de Akdeniz'in önemli bir parçası olan Müslüman dünyasının ve dünyanın önemli haritacı ve coğrafyacıların denize bakış açısını sunmaktadır.

Kahlaoui, Akdeniz'e görseller, imajlar ve temsiller üzerinden bakmayı tercih ediyor. Ona göre Akdeniz tarihinin önemli bir parçası olan bu görseller (haritalar) hiçbir zaman Akdeniz'in ekonomik veya sosyal tarihi kadar dikkate alınmadı ve üzerinde araştırma ve inceleme yapılmadı. Buna örnek olarak da Braduel'in¹ Akdeniz çalışmalarını ve onun etkisindeki diğer Akdeniz tarihi çalışmalarını göstermektedir. Kahlaoui, Braduel ve Henri Pirenne'² Akdeniz'i anlatırken Akdeniz'in en önemli unsurlarından biri olan İslami coğrafî eserleri ve haritaları kullanmamış olmalarını önemli bir eksiklik olarak belirtmektedir hatta eleştirmektedir. Yazar, bu eksikliğe yoğunlaşmış eserinde İslam coğrafyacılarına 63 haritayı³ esas alıp Akdeniz'e onun temel parçalarından biri olan Müslümanların gözüyle bakmayı eserin temel unsuru olarak belirlemiştir. Kahlaoui'nin seçtiği 63 harita, Arap-İslam ve Osmanlı dönemlerine aittir.

Tarek Kahlaoui, eserini 3 bölüme ayırmış ve her bölümde alt başlıklarla konuyu detaylandırmıştır. Birinci Bölümde Müslümanların İmgeleminde Akdeniz Tasavvurunun Oluşumu (The Formation of the Mediterranean in the Islamic Imagination) konusunu ele almaktadır. İlk olarak İslami kaynaklarda Akdeniz'i

¹ Yazar, bu noktada David Abulafia'nın Braudel'in gölgesinin tüm Akdeniz tarihçilerinin üzerinde olduğu düşüncesini paylaşmaktadır. (s. 1,2)

² Kahlaoui Pirenne'i bir Fransız ortaçağ tarihçisi olarak tanımlamaktadır. Esasen Pirenne, Belçikalıdır.

³ Bu haritalara dair döküm eserin başında (List of Figures, s. XIII-XV) yer almaktadır.

tanımlayan ifadeleri inceleyen Kahlaoui, Ortaçağ boyunca Akdeniz'i tanımlamak amacıyla Arapça'da yaygın dört kullanım⁴ olduğunu ve sadece al-Baħr al-Mutawassiṭ'in "Mediterranean Sea" olarak tercüme edilebileceğini ifade etmektedir. Kahlaoui bu noktada Akdeniz için kullanılan diğer tanımları da aktarır bunu uzun bir tablo şeklinde sunmaktadır.⁵ Tabloda da görüleceği üzere en yaygın kullanım olan Baħr-i Rûm için ayrı bir alt başlıkla değerlendirme yer almaktadır.

Kahlaoui, "İslam Atlas" okulu veya ekolü (Atlas of Islam" School) başlığı altında Belh Coğrafya okulunun en önemli temsilcileri olan İstahri, İbn Havkal ve Makdisî (Mukaddesî)'nin eserlerini; metinleri ve görsel malzemelerini yani coğrafi eserleri ve haritalarını/çizimlerini ele almaktadır. Akdeniz'in sınırlarının tanımlanmasında ve kartografik çizimlerinde farklılıklar olduğu gerekçesi ile iki farklı görüş olarak İstahri ve İbn Havkal geleneğinden bahseden yazar, İstahri ve Makdisî'nin "daha şematik" olarak tanımladığı haritaları ile İbn Havkal'ın "daha az şematik" olarak adlandırdığı haritaları genel özellikleri, Akdeniz'i ve özelde Akdeniz'de Mısır ve Mağrib gibi daha detay bilgi sahibi oldukları yerleri nasıl çizdikleri ve tanımladıkları üzerinden değerlendirmektedir.

Eserin İkinci Bölümünde Kahlaoui, 11. asırdan 15. asra⁶ İslam Coğrafyacıları ve Haritacıları gözüyle Akdeniz'i ele almaktadır (The Mediterranean of the Maghribi Geographers and Cartographers from the Fifth/Eleventh to the Ninth/Fifteenth Century). Kahlaoui, Mağrib bölgesinde İslam etkisinin Muvahhidler aracılığıyla devam ettiği 10. ve 11. asırda İslam denizciliğinin Hristiyan dünyasındaki gelişmelere karşın etkisini kaybetmediğini bunun da denizlerle ilgili coğrafi çalışmaları olumlu etkilediğini ifade etmektedir. Bu dönemin en önemli şaheseri (masterwork) Mağrib ve Endülüs (Belki de Şark ve Garb) topraklarının ortak ürünü olarak kabul edilmesi gereken İdrisî'nin Nüzhetü'l-müştâk fi ihtirâkı'l-afâk adlı eseridir. Bu eserin önemi hem İslami kaynaklardan hem de Latin ve Grek kaynaklarından (Batlamyus vd.) yararlanmış olmasıdır. Ayrıca bu bilgiler sözlü kaynaklarla ve şifahi bilgilerle de teyit

⁴ Baħr al-Rûm (al-Baħr al-Rûmî), Baħr al-Shâm (al-Baħr al-Shâmî), Baħr al-Maghrib (al-Baħr al-Maghribî) ve al-Baħr al-Mutawassiṭ.

⁵ Belazuri, Taberi, Yakubi, Mesudî, İstahri, İbn Haldun, Ebü'l-Fidâ gibi önemli İslam düşünürlerinin veya coğrafyacılarının Akdeniz için kullandıkları terimler için bkz. s. 26-29

⁶ Yazar eserinde asırları hem Hicri hem Miladi olarak vermektedir: (The Increase in Maritime Sources in the Maghribi Islamic Geography of the Mediterranean (Fourth/Tenth to the Fifth/Eleventh Century))

edilmiş veya güncellenmiştir. Kahlouï bu açıdan İdrisî'ye büyük bir önem verip eserin ikinci kısmını büyük ölçüde onun eserine ve onun takipçilerine (özellikle de Ömerî⁷ ve İbn Haldun'a⁸) yer vermektedir. Nüzhetü'l-müştak'ta haritalar metinlere göre daha önceliklidir ve seyahat dahil olmak üzere farklı coğrafyalara gitmek isteyenler ile coğrafyayı bilmeyenler veya tanımlayamayanlar için yapılmıştır. Nitekim bu bölümde İdrisî'nin Akdeniz kıyılarını detaylı bir şekilde açıklaması da tablo şeklinde yer almaktadır.⁹

Eserin üçüncü bölümü İslam deniz haritaları (atlasları) ve bu haritalardaki Akdeniz imajına değinmektedir. Kahlouï, Müslüman coğrafyacıların 14. yüzyılın ortalarında ve 15. yüzyıl başlarında birçoğu Endülüs kökenli olmak üzere deniz haritaları yaptıklarını ve bunun 16. yüzyıla kadar da devam ettiğini belirtip,¹⁰ bu haritaları bir tabloda vermektedir. Yazar bu kısımda özellikle Tunuslu Şereff Sefâkusi ailesinin harita ile ilgilenmesine ayrı bir başlık¹¹ açıp oldukça detaylı bir değerlendirme yapmaktadır.¹²

Üçüncü bölümün son kısmında Kahlouï, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki deniz haritalarını ve atlasları ele almaktadır. Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriyye'sine¹³ geniş yer veren yazar, onun dünya haritası ile birlikte el-Hâc Ebu'l-Hasan'ın Avrupa, Afrika ve Osmanlı Devleti'nin üç kıtadaki topraklarını da gösteren deniz haritasını, Menemenli Mehmed Reis'in Ege haritasını, Ali Macar Reis'in Atlas'ını, Atlas-ı Hümâyûn'u ve Tunuslu Hacı Ahmed'in dünya haritasını ele alıp değerlendirmektedir. Kahlouï, Ali Macar Atlası ve Atlas-ı Hümâyûn'un Avrupa deniz haritalarından etkilendiğini bazı

⁷ İbn Fazlullah El-Ömerî, Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emşâr adlı coğrafya eseri ile bilinmektedir. Eserin en önemli özelliklerinden biri de Halife Memun dönemi dünya haritasının tek kopyasını içinde barındırmasıdır.

⁸ Kahlouï, İbn Haldun'un Mukaddime'sinin İdrisî'nin haritaları ve Akdeniz tasvirinin yayılmasında ve aktarımında önemli bir rol oynadığını belirtir. İbn Haldun, Mukaddime'de coğrafya hususunda en temel başvuru kaynağı olarak İdrisî'nin Nüzhetü'l-müştak'ının kullanır ve oradaki yedi iklim kavramı ile yedi iklimin kendi içinde kısımlara ayrılması metodunu takip eder.

⁹ The geographic sections in the Idrisian text that include descriptions of Mediterranean coastlines: s. 159-160.

¹⁰ Yazar bu haritaları bir tablo şeklinde sunmaktadır. (s. 184) Bu tabloda haritanın kime ait olduğu, tarihi ve kökeni hakkında bilgiler yer almaktadır.

¹¹ The Sharfi Family: Maghribi Mapping in the Tenth/Sixteenth Century (s. 207-239)

¹² Ali b. Ahmed b. Muhammed'in H. 958/M. 1551 yılında yaptığı yedi haritası hakkında detaylı bilgilere de yer vermektedir. The Regional Maritime Maps of the Mediterranean (s. 214-217)

¹³ Kahlouï, Kitâb-ı Bahriyye'nin nüshalarını ve bu nüshalardaki harita sayılarını da tablo olarak aktarmaktadır. (s. 245)

yer adlarının kullanımını örnek vererek göstermektedir.¹⁴ Kahlaoui, Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki fetihlerine paralel olarak bu coğrafyaya daha çok ilgi duyduklarını, İslam Atlası okulundaki eserlerin İstanbul'da çoğaltıldığını ve bunun Osmanlı haritacılığının gelişimine katkı sağladığını belirtmektedir. Bu haritalarda şehir imgesinin de gittikçe belirginleştiğini özellikle İstanbul şehrinin haritalarda ve minyatürlerde daha belirgin olduğunu ifade etmektedir.

Eser önemli eklere sahiptir. Özellikle Arap-İslam ve Osmanlı coğrafi eserlerinin ve haritalarının detaylı bir şekilde (isimleri, tarihi, yazarı/haritacısı, fiziksel özellikleri, muhtevası, tıpkıbasımları) anlatıldığı tablolar araştırmacılar için oldukça kullanışlı bir veri sunmaktadır (s. 267-335). Eser, kaynakça, yer ve isimlerden oluşan bir dizin ile sona ermektedir.

Kahlaoui, eserin girişinde bir sorundan bahsetmektedir. Bu sorun, Akdeniz'e dair İslam dünyasına ait coğrafi eserlerin ve haritaların Batılı coğrafyacılar (başta Braudel) tarafından göz ardı edilmesidir. Yazarın bu eleştirisi haklı görülebilir veya eleştirilebilir ancak bu noktadan yola çıkarak yaptığı araştırma ve ortaya koyduğu eser Akdeniz'e Müslümanların bakışını coğrafi eserler ve kartografik kaynaklar¹⁵ üzerinden göstermesi açısından oldukça değerlidir. Bu noktada yapılacak daha çok şey olduğu aşıkardır. Yapılacak yeni araştırmalarda Kahloui'nin hiç değinmediği veya yüzeysel olarak ele aldığı eser ve haritaların incelenmesi, ortaya çıkan/çıkacak bilgi birikiminin Batılı kaynaklarla karşılaştırılması ve bunun sonucunda insanlık tarihinin en önemli medeniyetlerine ev sahipliği yapmış Akdeniz'in etrafında şekillenen coğrafi ve kartografik bilginin oluşumu ve etkileşimi daha açık bir şekilde görülecektir. Akdeniz bu açıdan cazibesini hiçbir zaman kaybetmeyecektir.

¹⁴ Yazar, Avrupa kıtasına ait çoğu yerlerin isimlerinin Avrupalı haritalardan alındığını, bununla birlikte bazı Müslüman şehirlerin de isimlerinin Avrupa kökenli haritalardan alındığını *Atlâs-ı Hümâyûn* örneğiyle göstermektedir. (s. 256, 257)

¹⁵ Eserin isminde de haritalara ve imaja yer verilmiş olmasına rağmen, kitapta yer verilene haritaların ve görsel malzemelerin siyah beyaz olması olumsuz bir husus olarak not edilebilir.